

СТАМБЕНА АРХИТЕКТУРА У КОНТЕКСТУ УРБАНЕ МОРФОЛОГИЈЕ ШИДА: СЛУЧАЈ КУЋЕ ГУСТАВА ШТУРМА

UDC: 728(497.113 Šidj)17/19"
DOI: 10.5937/FRG2502056P

RESIDENTIAL ARCHITECTURE IN THE CONTEXT OF THE
URBAN MORPHOLOGY OF ŠID: THE CASE OF THE
GUSTAV ŠTURM HOUSE

Оригинални научни рад (примљен: новембар 2025, прихваћен: децембар 2025)

Марија Покрајац*

Сажетак

Рад се бави развојем грађанске стамбене архитектуре Шида од краја 18. до прве половине 20. века, сагледавајући архитектонске, урбанистичке и друштвено-економске процесе који су обликовали његов просторни идентитет. На основу доступних историјских планова, новинских огласа и ретке сачуване документације, анализира се трансформација традиционалне војвођанске куће у грађанску кућу средњоевропског типа. Посебна пажња посвећена је развоју занатских радионица и увођењу нових комуналних система, попут електрификације 1922. године, који су допринели модернизацији унутрашњег распореда и свакодневног живота. Кроз студију случаја, односно тумачење плана адаптације куће Густава Штурма, приказује се начин на који су локални градитељи и власници усвајали савремене естетске и функционалне стандарде, задржавајући елементе традиционалног распореда. Рад указује и на ограничења истраживања услед малог броја очуваних извора, због чега сваки пронађени план и запис представљају драгоцену сведочанство о развоју Шида. У контексту савремених урбицида и све учесталијег нарушавања историјског простора, наглашава се кључна улога стручњака и културних прегалца у очувању баштине малих средина и одржавању локалног идентитета.

Кључне речи: Шид, стамбена архитектура, кућа Густава Штурма, швапска кућа.

* Марија Покрајац, докторанд историје уметности, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, Београд, Србија, marijak059@gmail.com, ORCID: 0009-0006-5881-1297

Abstract

This paper examines the development of bourgeois residential architecture in Šid from the late 18th to the mid-20th century, focusing on the architectural, urban, and socio-economic processes that shaped the town's spatial identity. Based on historical plans, newspaper advertisements, and scarce surviving documentation, the study analyzes the transformation of the traditional Vojvodinian house into a Central European-influenced bourgeois dwelling. Special attention is given to the growth of local craftsmanship, and the implementation of new communal systems—particularly the electrification of 1922—which contributed to the modernization of interior layouts and everyday domestic life. Through the case study of the adaptation of Gustav Sturm's house, the paper illustrates how local builders and owners incorporated contemporary aesthetic and functional standards while maintaining elements of traditional spatial organization. The research also highlights the limitations caused by the lack of preserved sources, making every surviving plan and document a valuable testimony to the architectural evolution of Šid. In the context of modern-day urban degradation and the increasing destruction of historic environments, the paper emphasizes the essential role of heritage professionals and cultural advocates in safeguarding the architectural legacy of small towns and preserving their local identity.

Keywords: Šid, residential architecture, Gustav Sturm's house, Swabian house

Преглед историјских прилика у Шиду од 18. до почетка 20. века

Општина Шид се налази у југозападном делу Војводине и припада Сремском округу. Данас се састоји од 19 насељених места.¹ Први подаци о Шиду потичу из 18. века, када је био у саставу Подунавске војне границе, па тако, на пример, у књизи Фрање Ваничека *Историја војничке крајине* пише да је у Шиду 1702. године умро Лука Наталис, викар апостолског посланства (Томовић, 1973, 19). У то време Шид је био уцртан на карти Војводства Срема (Сремац, 2014). Наредни пут се Шид помиње на *Антологиону* који се чувао у Храму Светог пророка Илије у Илинцима (Сремац, 2014, 8). Најстарије објашњење настанка места дао је Фридрих фон Таубе [Friedrich Wilhelm von Taube], који је у служби аустријског цара добио задатак да током 1776. и 1777. године пропутује аустријско-турску границу и том приликом бележио је своја

запажања, када је, у набрајању места Сремске жупаније, поменуо и Шид у облику „Schid“ (Сремац, 2014, 8).

У историји Шида од Карловачког мира 1699. године па до Револуције 1848/1849. године, диференцирана су три периода: 1699–1745. године, кад је био у саставу Војне границе; 1745–1777. године, кад је био под коморском управом, и 1777–1848/1849. године, кад је био под влашћу Гркатоличке бискупије крижевачке у оквиру Шидског властелинства. Такође, постоје подаци да је 1773. године Шид био средиште протопопијата, а сумарни подаци о његовом становништву показују да је далеко превазилазио оближња села. Тада је забележено да је у Шиду постојало 113 кућа, са 273 мушкарца и 233 жене (Гавриловић, 1957, 37). Кад је реч о историји Срема, значајне промене десиле су се 1745. године приликом поновног присаједињења Сремске жупаније и њеног разграничења с Војном границом. Тада је становништво разрешено војне обавезе и проглашено контрибуентима коморске управе. Шид тада, у економском погледу, прелази под јурисдикцију Коморе, а у судском под Сремску жупанију. Сељацима је тада дата могућност или да се определе за војнограничарски статус, што је значило да је требало да се иселе са територије, или да остану контрибуенти под влашћу Коморе и Жупаније (Гавриловић, 1957, 37). У том периоду се становништво Шида преполовило.

Око 1770. године, прилике у Шиду су се поправили и регистрован је већи број трговаца и занатлија, а започело је и прикупљање прилога за подизање цркве. Марија Терезија [Maria Theresia Walburga Amalia Christina] потврдила је 1773. године привилегију да Шид носи име града и одржава вашаре (Гавриловић, 1957, 48). Шид је у то време био посебно привлачан за занатлије католике, Хрвате и Немце, а чак је дата дозвола за подизање католичке цркве, у циљу повећања броја католичког становништва (Гавриловић, 1957, 49). Диференцирана администрација, уз мање измене 1777. године, када је укинута коморска управа над појединим насељима, опстала је до укидања Војне границе, а оваква управа над сремском територијом затекла је и први званичан попис становништва у Хабзбуршкој монархији, тзв. Јозефински попис, вршен у периоду од 1784. до 1787. године (Сремац, 2024, 61). Према том попису, није било протестаната, но 1780. године у Шиду је било 2075 становника православне вероисповести, 45 римокатоличке, а укупан број становника је био 2185. Наредне, 1781. године, православних је било 2084, римокатолика 45 и укупно 2027 становника. Потом 1782. године, православних је било 2013, римокатолика 27, а укупно 2094 становника, а 1783. године, православних је било 2149, римокатолика 26 и укупно 2251 становник (Сремац, 2024, 72).

На прелазу из 18. века у 19. век, данашња Војводина је била подручје убрзаног развоја, где су последице турске власти углавном превазиђене. До друге половине 19. века, Војводина

¹ Адашевци, Батровци, Бачинци, Беркасово, Бикић До, Бингула, Вашица, Вишњићево, Гибарац, Ердевик, Илинци, Јамена, Кукујевици, Љуба, Моловин, Моровић, Привина Глава, Сот, Шид.

је више од једног века била без ратних разарања, што је изнедрило стабилну друштвену и економску ситуацију. Превазилажење феудалних економских односа, увођење либералне капиталистичке привреде и развој модерног грађанског друштва омогућила је Револуција² 1848/1849. године (Пушић, 1987, 23–24). Од средине 19. века, Војна граница, на југу Хабзбуршке монархије, постала је застарео концепт, а увођење опште војне обавезе учинило је сувишном војну организацију пограничних области. Прелазне мере у расформирању Војне границе биле су одређене одлуком Фрање Јосифа [Franz Joseph] од 8. јуна 1871. године којом је Петроварадинска регимента потчињена генералној команди у Загребу. На бившој територији пука, образована су четири среза: Митровица, Земун, Стара Пазова и Шид. Године 1873. извршено је коначно развојачење Војне границе, а царским Манифестом од 15. јуна 1881. године, проглашено је њено припајање Краљевини Хрватској и Славонији (Прица, 1969, 119–122). Године 1914, по избијању Првог светског рата, извршена је мобилизација мушкараца од 21 до 40 година старости, а како је Шид био део војног подручја, уведене су мере, смањена је цивилна власт и почела су хапшења виђенијих Срба. Они су узимани за таоце и већим делом одведени у концентрациони логор у Арад, док је део остао затворен у стану свештеника Димитрија Зековића. Таоци у Шиду су били залог да неће бити иступа против Аустроугарске армије (Томовић, 1973, 72–73). Како у свом предавању, одржаном у Архиву Војводине 6. новембра 2015. године, наводи професор Душко Радосављевић, живот у Шиду за време Првог светског рата био је изузетно тежак, јер је велики број земљорадника регрутован, па стога није имао ко да се бави обрадом земље. Упркос томе, 1915. године, 29 Шиђана се нашло међу добровољцима на Солунском фронту, а само тројица се нису вратила (Томовић, 1973, 78), што указује на отпорност и спремност Шиђана да се одазову ратним захтевима, што осветљава солидарност и снажљивост заједнице за време Првог светског рата. Радосављевић такође наводи и да је током 1918. године долазило до анархистичких испада, пљачкања робе, као и напада припадника дезертера „зеленог кадра“ и градске сиротиње на трговачке радње, посебно ратних богаташа. Исте године, у октобру, Хрватски сабор је донео одлуку о изласку Хрватске, Славоније и Далмације из Аустроугарске, а Народно веће постаје носилац власти у држави. У Шиду је председник Народног већа био Јован Шумановић, а заповедник страже Милан Станић. Завршетком рата у Шиду сматра се 10. новембар 1918. године.

² Ове револуције су назване и *Пролеће народа*, а односе се на политичке потресе који су избили широм Европе 1848. године. Револуција је започела у Француској, а захваћено је више од пет држава. Једна од најзначајнијих реформи било је управо укидање феудализма у Аустројском царству (Strandmann, Evans, 2000, 4).

Последњи званични попис становништва пред Други светски рат, 1931. године, Шид је дочекао у оквиру Дунавске бановине, а до тада је припадао Дринској, једној од девет бановина Краљевине Југославије основаних 1929. године, кад је краљ Александар Први Карађорђевић распустио Скупштину и завео личну диктатуру. Према овом попису, Општина Шид је имала укупно 34353 становника (Definitivni rezultati popisa stanovništva, 1940, 151). Споразумом Цветковић–Мачек од 26. августа 1939. године, створена је Бановина Хрватска, и тада је Шид, уз Дубровник, Дервенту, Градачац, Травник, Фојницу, Брчко и Илок, ушао у њен састав (Radojević, 1992, 66). Убрзо потом, уследио је Други светски рат, у којем је шидско становништво претрпело велике губитке, а посебно је страдало јеврејско становништво, док су Срби били изложени насиљу окупационих и усташких власти, што је знатно смањило укупан број становника, за око отприлике 2000, колико их је страдало за време рата.

Стамбена архитектура Шида на прелазу векова

Како је претходно поглавље закључено са 1939. годином, ово ће симболично започети истом и познатим цитатом: „Тај шидски крај је најсликовитији крај и мени најлепши“, из каталога великог сликара Саве Шумановића с његове последње изложбе у Београду (Šumanović, 1939). Сликара је своје последње дане за време Другог светског рата, прерано прекинуте, дочекао у Шиду, где су настали његови најлепши пејзажи, који нам на најбољи начин могу показати чари живота у малој вароши 20. века. Ипак, да би се могло говорити о стамбеној архитектури Шида на прелазу из 19. века у 20. век, битно је осврнути се на претходни период развоја.

Услед стратешког значаја за Царевину, Срем је релативно брзо урбанизован, па су тако већ почетком 18. века насељена мала насеља, а њихово становништво пресељено у суседна велика насеља, или у нова, основана на стратешки значајним тачкама (Сремац, 2014, 12). Током овог периода, аустријска власт је вршила интензивно насељавање новог становништва у Војводину, пре свега немачког порекла, које је долазило из крајева из околине Рајне. Услед овог планског насељавања, села су полако почела да добијају облик правилно ушорених насеља. Након немачког, долази до насељавања мађарског, словачког и руског становништва, а упоредо су овим крајевима пролазили и српски досељеници из крајева јужно од Саве и Дунава, бежећи од Турака (Којић, 1949, 174). Ипак, аустријска централна власт је фаворизовала немачко становништво и језик, као и Католичку цркву (Јанкулов, 1961).

Кад је реч о Шиду, требало би да се истакне, да се већ на аустријској карти овог места, из 1780. године, уочавају три главне улице, које би могле да се поистовете са данашњим улица-

ма Цара Душана – Светог Саве, односно с путем Товарник–Гибарац и две њему наспрамне улице – Цара Лазара и Змај Јовина. Виделе су се улице споредног значаја – Вука Караџића, односно *Џигура*, Карађорђева и Кнеза Милоша, као и пут за Илинце, што би могла да буде данашња Улица Николе Тесле (Сремац, 2014, 12). Приликом ушоравања насеља по аустријском диктату, 1783. године, долази до насилног рушења кућа у Шиду и стварања три главне улице, а то су *Џигура*, односно Вука Караџића и Николе Тесле, Велики Шор, односно Карађорђева и Цара Лазара, и Црквени Шор, односно Кнеза Милоша и Змај Јовина, док је Доњи шор, односно Саве Шумановића и Николе Влашког, настао касније. Центар Шида (сл. 1), односно *Стари Шид*, како је наведено у документима Шидског властелинства, остао је на истом месту и био насељен претежно Србима, док су Цинцари, Јевреји и Немци, који су се бавили трговином и занатством, поседовали појединачне куће у центру или у главним улицама (Сремац, 2014, 13). Како сазнајемо од историчара Радована Сремца, прва школа у Шиду је била српска вероисповедна школа изграђена 1787. године на месту данашњег Владичанског двора. Током 18. и прве половине 19. века школство у Шиду је било организовано при Српској православној црквеној општини, да би се у 20. веку предузеле значајније иницијативе како за подизање нове школске зграде тако и за отварање нових одељења, што је представљало кључни чинилац образовног, културног и друштвеног развоја, као и јачања писмености, социјалне кохезије и економске самосталности становништва.

Војвођански градови су током 19. века све више попримали облик средњоевропских урбаних средина, где се формира нови грађански слој који су чинили трговци, занатлије, чиновници и други (Пушић, 1987, 30–34). Почетком

19. века, тачније 1803. године, у Шид се досељавају Русини, на северној периферији града, око летње резиденције крижевачког бискупа – Руског двора (Сремац, 2014, 13).

Прва половина 19. века је и период када спонтани развој војвођанских градова прелази у плански, док се од друге половине века већ може говорити о регулационим плановима и планском развоју, када се ради на формирању правилних уличних блокова (Пушић, 1987). Другу половину 19. века, обележила је изградња саобраћајне мреже на подручју Војводине, што је омогућило знатно ефикаснији транспорт пољопривредних и индустријских производа. Железница је омогућила знатно бржу везу између војвођанских градских и селских насеља, као и повезаност с метрополама Аустроугарске монархије (Пушић, 1987, 32). Кад је реч о Шиду, друга половина 19. века подразумевала је присуство значајног броја занатских радњи и убрзано оснивање разних удружења и установа значајних за град. Тако је 1849. године основана библиотека, 1876. године српско црквено певачко друштво „Јавор гусле“, а занимљиво је и оснивање Друштва за помагање женидбе и удаје „Венац“ (Браник, 1898, 3), чиме се тежило унапређењу породичног живота.

Током 19. века, отварале су се многе занатске и трговачке радње, што сазнајемо на основу огласа у новинама. Тако је постојала мануфактурна трговина „Саве Тубића“ (Застава, 29. 9. 1891, 3), Трговина шпецераја, стакла и порцелана „Стеван С. Дробац“ (Застава, 21. 6. 1895, 4), мануфактурна и кожарска трговина „В. Ђорђевић“ (Застава, 26. 6. 1888, 4), гвожђарска и мешовита трговина „Петар Мауковић“ (Застава, 4. 8. 1893, 4), те гвожђарска и шпецерајска трговина „Јован Форишковић“ (Застава, 1. 1. 1893, 4). Почетком 20. века отворено је и свратиште Милана Шалоша (Застава, 17. 11. 1901, 4). Од великог значаја за унапређење грађанског живота

Сл. 1. Разгледница на којој је приказана Главна улица у Шиду, 20. век (извор: лична колекција Радована Сремца)

јесте и то што је 1922. године у Шиду започео процес електрификације домова (Застава, 30. 4. 1922, 8), што је унапредило животни стандард и продуктивност и олакшало свакодневне послове у домаћинству. У Шиду је постојао и „Гранд Хотел“ (сл. 2), у данашњој улици Цара Душана, где је 1930. године одржана конститутивна седница пододбора Јадранске страже (Време, 28. 10. 1930, 6). Године 1924. основано је и Добровољно ватрогасно друштво у Шиду, које је своју наменску зграду добило десет година касније (Покрајац, 2024).

Крајем тридесетих година 20. века, у Шиду се налазило и подуредништво *Нових народних новина*, које је основала Културно-просветна заједница Срба „Српска стража“ (Дан, 19. 7. 1939, 33), а дотад је излазио лист *Право народа* (Застава, 17. 2. 1914, 6). Све ове одлике представљале су типичне манифестације малог града у фази урбанизације, где је кључни фактор формирања урбане матрице била стамбена изградња вођена консолидованим типолошким обрасцима.

Како је наведено, крајем 19. века, на овом простору долази до повољнијих економских услова укидањем феудалног система и Војне границе, што доводи до изградње већих и сложенијих стамбених јединица. Аустријске власти, пред тога што су наредиле ушоравање села и планску регулацију, одредиле су и положај кућа према улици и према дворишту, као и типологију куће. Сврха ових правила је била да се домаћинства збију на мањи простор, тако да свако има излаз на улицу, а позади економско двориште и излаз на њиву. Из тога разлога су парцеле биле уске и дугачке, као и куће, које су

ужом фасадом биле постављене на уличну линију, дужом страном према дворишту, а преостале две фасаде куће су делиле са суседима (Дероко, 1964, 27). Куће су без изузетка биле приземне, а повећање куће вршило се постављањем стамбених јединица по дужи и стварањем мале просторије на рачун уличног трема. Код већих кућа формирало се улично крило, које је доводило до изградње целог предњег дела дворишта (Михајлов, 2024, 29). У Шиду је најприсутнији тип куће била немачка, односно *шванска кућа*, још названа и „прека кућа“ (Дероко, 1968; Ђекић, 1994). Овај тип куће је увек према дворишту имао отворени ходник *ганг*³, на чијем је почетку била мала узидана капија према улици. Испод оставе је увек био подрум, а одмах до њега је било степениште за таван. Иза оставе су биле штала и башта. По правилу, такве куће су имале два улаза и две капије – главну, кроз коју се иде директно у кућу, и другу, која води у пространо двориште с помоћним зградама и баштом. Собе у кућама су биле простране, са дрвеним патосом, док је ходник био покривен керамичким плочицама. Ограде су углавном биле зидане, с масивним капијама (Којић, 1973). Изнад улаза су се често налазили иницијали власника (Михајлов, 2024, 29).

Кад је реч о стилским одликама, у овом делу Војводине доста дуго је владао историзам (Јањушевић, 2011, 13), условно, хронолошки подељен на *романтични историзам* (1840–1870), *строги историзам* (1870–1890) и *касни историзам* (1890–1910) (Јовановић, 1988, 278). На овом

³ Улазни ходник.

Сл. 2. Разгледница на којој се види „Гранд Хотел“ и улица у којој се налази кућа Густава Штурма, 20. век (извор: лична колекција Радована Сремца)

простору, током шесте деценије 19. века, архитектонско обликовање вршило се према класицистичким матрицама, често у виду бидермајера. Из свеобухватне и исцрпне студије Владимира Митровића *Архитектура XX века у Војводини* стичемо увид у основне архитектонске токове и тенденције у Војводини у 20. веку (Mitrović, 2010), којих је и Шид био део.

На основу огласа у новинама, везаним за продају кућа с почетка 20. века у Шиду, можемо ближе да стекнемо утисак о просторној организацији која је владала у њима. Тако је у једном огласу наведено да се „[...] продаје кућа са 3 собе, 4 вајата и кујном, амбаром, чардаком, кућом за слуге, шталом и комором 40 метери дугом, све под црепом на подкућници од 644 хвата те гувном, а на чело плаца од 842 хвата великим и 14 ланаца селиштне земље, све у селу и атару Беркасову и Срему. Кућа са 5 соба и две кујне, великом шталом, 2 коморе и чардаком, згодна за гостионицу и за економи у Шиду“ (Застава, 19. 3. 1900, 4). Као и да се продаје, рецимо: „[...] кућа Марка Ађанског у 4 собе, 1 кухињом, 1 шпајзом, подрумом, великим ходником са ајнфортом⁴ у дворишту, великиммашинским веркштатом⁵ са целокупним алатом и дампфмотором⁶ за алат, а уз веркштат и шупом од 10 фати“ (Застава, 8. 12. 1909, 6).

Значај појединих зграда у Шиду најчешће се огледа у важности њихових власника за град, но чињеница је да поједине представљају и светле примере у архитектури Шида на прелазу векова. Таква је, на пример, зграда подигнута 1867. године за потребе пиваре, која је касније претворена у пошту, а у којој је дуги низ година живео и радио сликар Сава Шумановић. Складна, пространа, приземна зграда, с примесама рундбоген стила, и данас краси Улицу Саве Шумановића, као споменик културе и место са којег је Сава Шумановић одведен на стрељање 1942. године (Споменици културе у Србији, Кућа у Улици Саве Шумановића бр. 4). Једном од најлепших кућа у Шиду сматрала се угловница, зграда у којој је била смештена „Козјакова апотека“. Реч је о згради коју је Емил Милан Козјак подигао крајем 19. века, као велелепни стамбено-пословни објекат. И данас стари Шиђани са сетом говоре о овој згради која је насилно срушена након Другог светског рата (Сремац, 2020, 70). Једина успомена на ову породицу у Шиду је њихова стара кућа у којој је данас смештен Републички фонд за здравствено осигурање и ЈКП „Водовод“, леп пример барокних стремљења у обради фасада, но данас у прилично лошем и запуштеном стању (Сремац, 2020, 75). Репрезентативан пример грађанске стамбене архитектуре 19. века представља и зграда у којој је данас смештена Галерија слика „Сава Шумановић“, пространа приземница са одељењима распоређеним у облику ћириличног слова „Г“, у виду такозване куће на лакат.

Фасаде су раскошно обрађене, а посебно капија с мотивима лавље главе и флоралним орнаментима. Ова зграда је била у власништву породице Шумановић, но после Другог светског рата им је одузета да би 1962. године била претворена у галерију. Грађевина данас ужива заштиту као споменик културе (Споменици културе у Србији, Кућа у Улици Светог Саве бр. 7). Поред ове куће, у Улици Светог Саве, налази се и кућа јеврејске породице Винтерштајн, која је у свом саставу имала и трговачку радњу „*Emil J. Winterstein*“, а од посебног је значаја, како наводи историчар Радован Сремац, то што се у дворишту ове зграде налазила синагога од 1920. године до Другог светског рата. Данас се у овој згради, додуше прилично измењеној, налази Музеј наивне уметности „Илијанум“. Свакако је потребно поменути један од ретких аутентичних примера грађанске архитектуре сачуван у готово изворном облику до данас, а то је кућа породице Трумић у Карађорђевој улици на броју 85. Реч је о приземном објекту у облику ћириличног слова „Г“. Лево и десно од објекта су биле зидане капије које воде у двориште, а фасада је изведена под утицајем класицизма. Овај репрезентативан пример је проглашен за споменик културе, а данас се налази у власништву Општине Шид (Сремац, Кнежевић, 2018).

Иако и данас постоје, највећи проблем за проучавање ових грађевина јесте недостатак планске, пројектне документације, што проучавање историје архитектуре објекта своди искључиво на посматрање и тумачење објекта *in situ*. Из тог разлога, сваки пројекат, кад је реч о стамбеној архитектури Шида, представља незамењиво сведочанство за историчаре архитектуре. Такав је случај са случајно сачуваним пројектом адаптације куће Густава Штурма, који се налази у приватној колекцији Радована Сремца, а који га је спасао од уништења. У наставку рада ће управо бити речи о овој грађевини.

Вредно сведочанство: План адаптације куће Густава Штурма у Шиду

Важан сегмент за развој римокатоличке заједнице у Шиду било је досељавање немачких занатлија, које су умногоме придонеле развоју економије и привреде у граду. Шидски римокатолици су до 1856. године припадали жупи у Соту, а од те године припојени су Гибарачкој жупи Светог Ивана Непомука. Посебно је занимљива чињеница да су се 1880. године – од 431 римокатолика, колико је живело на овом простору – 164 особе изјасниле за немачки матерњи језик и тај број је готово стагнирао, с мањим одступањима, до 1931. године (Sremac, 2019). Један од занатлија немачког порекла који се населио у Шиду био је Густав Штурм [Gustav Sturm]. Према истраживањима матичних књига које је спровео Радован Сремац, Густав Штурм је рођен у Шапцу 2. августа 1866. године. Родитељи су му били Јосип и

⁴ Ајнфорт (нем. *Einfahrt*) значи покривени колски улаз.

⁵ Веркштат (нем. *Werkstatt*) значи радионица.

⁶ Дампфмотор (нем. *Dampfmotor*) значи парна машина.

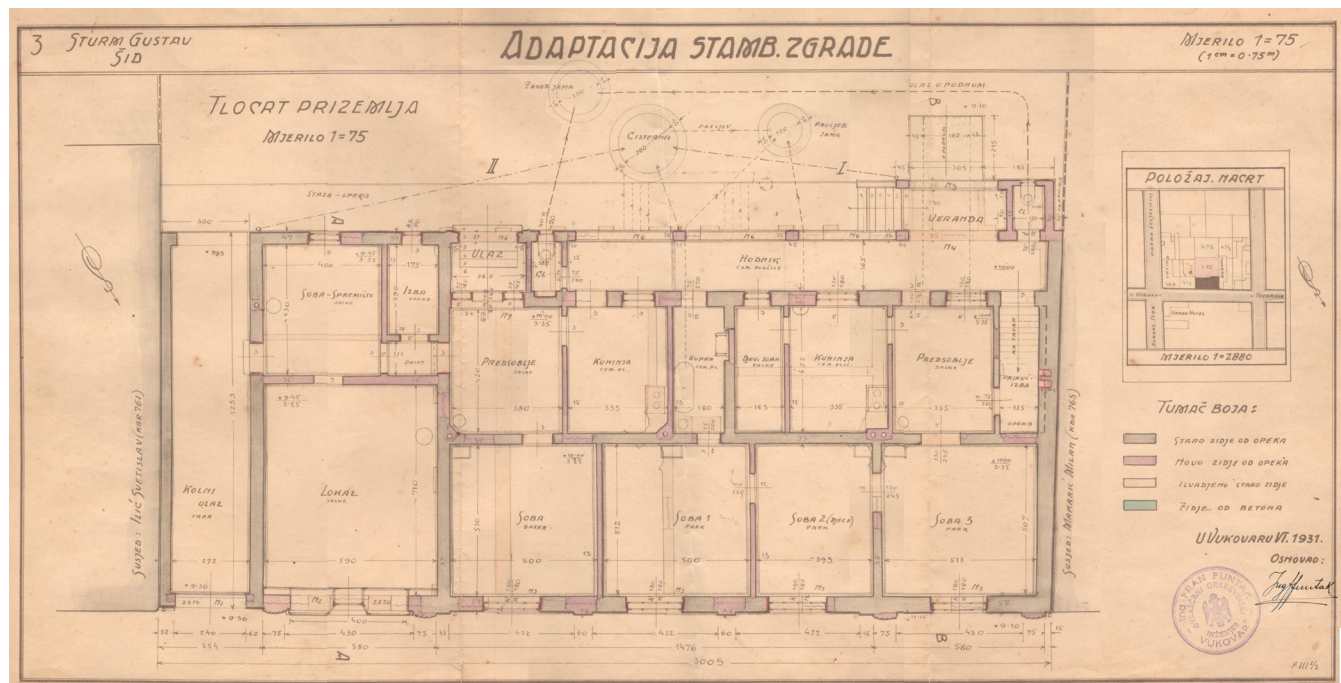
Јосипа Виола. Живео је у Шиду, где се 1924. године оженио Хилдом Рофајс [Hilda Roffeiss] из Беча, са којом је имао двоје деце, Јосипа Ђуру Штурма рођеног 1924. и Ксенију рођену 1925. године. Његова кућа, која постоји и данас, а у којој је смештена полицијска станица у Шиду, налази се у Улици цара Душана на броју 1. Доступан план адаптације приземља Штурмове куће означен са *F III 1/2* под бројем 3, који је израдио инжењер Фран Фунтак у Вуковару (Damjanović, 2009) 1931. године (сл. 3), аутор католичке цркве Срца Исусова и зграде Добровољног ватрогасног друштва у Шиду, представља драгоцен документ јер нам пружа увид у претходни распоред просторија, из времена кад је кућа изграђена, вероватно почетком 20. века.

Кућа Густава Штурма у Шиду представља типичан пример приземне, дужно развијене грађанске стамбене јединице немачке заједнице с краја 19. и почетка 20. века, познате још и као већ поменута *шванска кућа*. Објект је позициониран на регулационој линији Улице цара Душана и уклопљен у континуирани улични низ, формиран у процесу ушоравања и рационализације урбаног простора, што одражава аустроугарску градитељску праксу и наглашава важност реда, симетрије и функционалне усклађености са суседним објектима. Улична фасада је хоризонтално артикулисана, с правилно распоређеним правоугаоним прозорима усклађених пропорција, наглашеним соклем и сведено третираним оквирима отвора, без изразите декоративности, што је у складу с рационалном и функционалном концепцијом грађанске архитектуре мањих вароши. Како је познато да су Немци своје куће кречили у бело, а бордуре и сокле у тамноплаво или браон,

можемо да претпоставимо да је и у овом случају то била пракса (Михајлов, 2024, 29). Зграда је покривена двосливним кровом, благог нагиба, који је покривен црепом, што је представљало стандардно решење тог периода. Слични примери могу да се уоче и на другим очуваним објектима у централној зони Шида, што потврђује типолошку и стилску уједначеност овог стамбеног фонда.

Кад је реч о унутрашњој организацији простора, на основу доступног плана, који ће у наставку рада бити детаљно елабориран, може да се закључи да је постојала јасна функционална диференцијација, где су просторије окренуте ка улици имале стамбено-репрезентативну улогу, док су кухиње, помоћне просторије, купатило и *девојачка соба* били усмерени ка дворишту, као затвореном простору свакодневног рада и одржавања домаћинства. Дугачки колски улаз и просторни коридори обезбеђивали су транзицију између јавног и приватног, док су веранда, подрум и пратећи дворишни садржаји омогућавали економске и породичне активности у унутрашњем дворишту.

На основу распореда просторија, могу да се уоче одређени обрасци живота породице угледног шидског циглара Штурма, који је због свог занимања вероватно директно утицао на избор материјала за адаптацију своје куће. На пример, стамбени сегмент уличне стране показује оријентацију ка јавном животу и социјалним контактима, док дворишни и економски делови указују на строго организовану приватност, рационално коришћење простора и укљученост помоћне радне снаге у свакодневне активности. Више кухиња, засебни санитарни чворови и функционално одвојене јединице омогућавали су истовремено вођење

Сл. 3. Основа приземља стамбене зграде Густава Штурма по пројекту Франа Фунтака, 1931. (извор: лична колекција Радована Сремца)

породичног живота, домаћинских радова и економских потреба једне угледне грађанске породице. Постоји занимљив податак, који нам је доступан на основу кореспонденције сликара Саве Шумановића и Јулијане Бошковић из Шида, од 3. децембра 1939. године, где Шумановић наводи да Штурм у свом поседу има виноград на простору Опаљеника на Фрушкој гори.⁷ Ова чињеница је важна јер указује на то да је породица Штурм комбиновала занат и земљорадњу, при чему је виноград обезбеђивао додатни приход и утицао на организацију свакодневног живота домаћинства, што је подразумевало присуство оставе у кући, где је вероватно складиштено вино.

У том смислу, кућа Густава Штурма материјализује не само архитектонске и урбанистичке вредности већ и конкретан начин живота немачке грађанске породице у Шиду, пружајући јасан увид у организацију простора, радну етику и породичне навике у првим деценијама 20. века.

Фунтак је у свој план уврстио „старо зиђе од опеке“, „ново зиђе од опеке“, „извађено старо зиђе“ и „зиђе од бетона“. На свом плану је приложио и положај нацрта у односу на суседне парцеле и улице. Према овом нацрту, зграда се налазила на парцели 762, између кућа Илић Светислава и Макарић Милана. Зграда је позиционирана улазом према путу за Товарник. У низу са овом зградом налазила се и зграда Општине, а прекопута „Гранд Хотел“. Зграда је организована као издужена просторна целина јасно оријентисана између уличне и дворишне фасаде, при чему главна улица представља примарну приступну зону, а дворишна страна комуникациону и сервисну позадину објекта. Са уличне стране омогућен је директан приступ локалу и низу стамбених просторија оријентисаних ка улици (Соба 1, Соба 2 и Соба 3), које су међусобно повезане унутрашњим улазима и равномерно осветљене прозорским отворима дуж фасаде, док је колски улаз, позициониран на левом делу основе, обезбеђивао праволинијски пролаз ка дворишту и у првобитном стању није био повезан са унутрашњим просторијама куће. Према Фунтаковом плану адаптације, колски улаз је добио и функцију унутрашње комуникације, отварањем пролаза ка ходнику окренутом ка дворишту, чиме је успостављена главна комуникациона оса објекта која повезује све функционалне јединице. Простор који је у старом стању чинио један пространи локал, преграђен је и подељен на локал са излазом на главну улицу, спремниште и избу (оставу). Ове просторије формирају компактну целину повезану унутрашњим пролазом с предсобљем, које представља прелазну зону између уличне и дворишне стране објекта и има директну везу с једном улично оријенти-

саном собом, кухињом и дворишно оријентисаним ходником. Анализом плана уочава се да су предсобље, кухиња и улична соба у претходној фази чинили засебну стамбену јединицу, која је делимично уклоњена и поново организована ради функционалне диференцијације простора. Дворишни ходник, као главна унутрашња комуникација, повезује купатило (купку), девојачку собу, другу кухињу и додатна предсобља, при чему је купатило позиционирано тако да има директну везу са улично оријентисаном Собом 1 и девојачком собом, која је даље повезана са другом кухињом са излазом на ходник, као и с предсобљем које има излаз ка тавану са „приручном избом“ и унутрашњу везу са улично оријентисаном Собом 3. Собе 1 и 3 међусобно су повезане преко дечје собе (Соба 2), чиме је формиран континуирани низ улично оријентисаних просторија, док је њихова функционална веза са остатком објекта остварена предсобљем и дворишним ходником. На завршетку дворишног ходника омогућен је излаз на веранду, као и приступ ка два клозета смештена на источном и западном крају комуникације, при чему је веранда, степеништем од шест степеника, повезана са двориштем, у оквиру којег су смештени подрум, као издвојени компартимент објекта, цистерна и „заходска јама“, што указује на јасно функционално раздвајање стамбених и пратећих садржаја. Разрађеност плана адаптације види се и кроз прецизно означавање подних облога, од дасака у локалу, спремништу и појединим предсобљима, преко опеке у изби и излазу на таван, до паркета у стамбеним собама и керамичких плочица у кухињама, купатилу и дворишном ходнику.

План зграде је дат у размери 1 : 75, где је 1cm = 0,75 m, са kotaма 3.005 cm дужине и 1.253 cm ширине, без веранде и подрума. На основу података из катастра, где је наведено да је површина зграде 388 m², може се закључити да су димензије зграде приближно 30,5 m дужине и 12,7 m ширине.

Како се данас у овој згради налази Полицијска станица (сл. 4), из безбедносних разлога није могуће приложити фотографије ентеријера, нити план накнадне адаптације, но спољни корпус зграде, осим вероватно боје фасаде, затварања локала и инкорпорирања кровних прозора, није превише мењан током година. Овај план нам потврђује и праксу дужног проширивања зграда у 20. веку, још увек по аустријској градитељској матрици, као и то да се њен корпус уклапао, готово у потпуности, у тип *швапске куће*, најчешћи тип стамбене архитектуре у Шиду.

⁷ Овај податак сазнајемо на основу документарне грађе коју је подробно истражио Радован Сремац, а реч је о писму са ковертом, које се чува у Галерији слика „Сава Шумановић“ у Шиду.

Сл. 4. Зграда Полицијске станице Шид, некада кућа Густава Штурма, 2025.
(извор: лична колекција)

Епилог

Грађанска стамбена архитектура Шида представља слојевито сведочанство урбаног развоја малог војвођанског града, у којем се читају промене друштвених, економских и културних прилика од 18. до 20. века. Од раних панонских приземних кућа са дубоким парцелама и дворишним анексима преко класицистичких и сецесијских грађевина које преносе дух средњоевропских урбаних центара па све до рационалистичке послератне стамбене изградње, Шид је задржао препознатљив континуитет у уличној матрици, размери објеката и односу према дворишту, упркос бројним трансформацијама. Истраживање ове теме отежава веома ограничена доступност изворне документације, архивских планова и стручних анализа, због чега сваки сачувани део планске документације, фотографски запис или разгледница, представљају драгоцен материјал за реконструкцију изгледа и начина живота једног времена. Савремени процеси убрзане, често неконтролисане изградње, заједно с неадекватном бригом о постојећем градитељском наслеђу, чине нас сведоцима све чешћих урбицида и поступног скрнављења архитектуре прошлих времена. У том контексту, улога културних прегалаца, истраживача, музеалаца и локалних, стручних, иницијатива постаје пресудна. Њихово залагање за очување баштине, посебно у мањим и запостављеним срединама попут Шида, данас је важније него икад, јер од њега у великој мери зависи опстанак препознатљивих културних тековина и континуитета простора који обликују идентитет једне заједнице.

Захвалница

Велику захвалност дугујем мастер историчару и хроничару града Шида Радовану Сремцу, без чијих истраживачких похода овај рад не би био реализован.

Списак референци

- Браник. 21. март 1898. *Новости из народа*, 3.
 Време. 28. октобар 1930. *У Шиду је основан по-
 доббор 'Јадранске страже'*, 6.
 Гавриловић, С. 1957. Шид и шидско властелин-
 ство (1699-1849). *Зборник радова друштвених
 наука*, 16, 36-51.
 Дан. 19. јул 1939. *Припреме за оснивање Култур-
 но-просветне заједнице Срба 'Српска стра-
 жа'*, 3.
 Дероко, А. 1964. *Фолклорна архитектура у Југо-
 славији*. Београд: Научна књига.
 Дероко, А. 1968. *Народно неимарство*, књ. 1. Бе-
 оград: Српска академија наука и уметности.
 Бекић, М. 1994. *Народно градитељство Војво-
 дине: кућа као споменик културе*. Нови Сад:
 Покрајински завод за заштиту споменика
 културе.
 Застава. 26. август 1888. *Огласи*, 4.
 Застава. 29. септембар 1891. *Огласи*, 3.
 Застава. 1. јануар 1893. *Огласи*, 4.
 Застава. 4. август 1893. *Огласи*, 4.
 Застава. 21. јун 1895. *Огласи*, 4.
 Застава. 19. март 1900. *Продаје се уз повољне
 услове*, 4.

- Застава. 17. новембар 1901. *Огласи*, 4.
- Застава. 8. децембар 1909. *Кућа*, 6.
- Застава. 17. фебруар 1914. *Неуспели покушај социјалистичких листова*, 6.
- Застава. 30. април 1922. *Стечај*, 8.
- Јанкулов, Б. 1961. *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*. Нови Сад: Матица српска.
- Јањушевић, Б. 2011. *Стамбене палате у војвођанским градовима од барока до историзма* : 1718–1914. Нови Сад: Прометеј; Петроварадин: Покрајински завод за заштиту споменика културе.
- Јовановић, М. 1988. Историзам у уметности XIX века. *Саопштења XX–XXI*, 275–284.
- Којић, Б. 1949. *Стара градска и сеоска архитектура у Србији*. Београд: Просвета.
- Којић, Б. 1973. *Сеоска архитектура и руризам* : теорија и елементи. Београд: Грађевинска књига.
- Михајлов, В. 2024. Војводина као кућа различитих култура – куће као огледало култура. *Фрагменти часопис за архитектуру и урбанизам*, 1, 26–39.
- Покрајац, М. 2024. Дом Добровољног ватрогасног друштва Шид инжењера Франа Фунтака. *Фрагменти часопис за архитектуру и урбанизам*, 1, 74–81.
- Прица, Р. 1969. Аутономна градска општина. У: Прица, Р. *Сремска Митровица*. Сремска Митровица: Скупштина општине, Музеј Срема, 119–122.
- Пушић, Љ. 1987. *Урбанистички развој градова у Војводини у XIX и првој половини XX века*. Нови Сад: Матица српска.
- Споменици културе у Србији. Кућа у Улици Саве Шумановића бр. 4 [online]. Доступно на: <http://spomenickulture.mi.sanu.ac.rs/spomenik.php?id=1304> [приступљено 1. 12. 2025].
- Споменици културе у Србији. Кућа у Улици Светог Саве бр. 7 [online]. Доступно на: <http://spomenickulture.mi.sanu.ac.rs/spomenik.php?id=1305> [приступљено 1. 12. 2025].
- Сремац, Р. 2014. *Шид 1913. : с куће на кућу*. Шид: Народна библиотека Симеон Пишчевић.
- Сремац, Р. 2020. О апотекарској породици Козјак из Шида. *Рад Музеја Војводине*, 62, 70–75.
- Сремац, Р. 2024. Попис становништва Сремске жупаније од 1780. до 1783. године. *Зборник Матице српске за историју*, 11, 61–80.
- Сремац, Р., Кнежевић, Н. 2018. Цртица о културној баштини Шида: кућа породице Трумић. *Грађа за проучавање споменика културе Војводине*, XXXI, 65–69.
- Томовић, С. 1973. *Монографија Шида*. Шид: Општински одбор савеза бораца.
- Фунтак, Ф. 1931. Адаптација стамбене зграде. F III ½. Колекција Радована Сремца.
- Damjanović, D. 2009. *Vukovarski arhitekt Fran Funtak*. Zagreb: Leykam international.
- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*. 1940. Sarajevo: Državna štamparija.
- Mitrović, V. 2010. *Arhitektura XX veka u Vojvodini*. Novi Sad: Muzej savremene umetnosti Vojvodine : Akademska knjiga.
- Radojević, M. 1992. Sporazum Cvetković–Maček i pitanje razgraničenja u Sremu. *Istorija 20. veka*, 1–2, 61–72.
- Sremac, R. 2019. *Rimokatoličko stanovništvo Šida*. Šid: Zavičajni klub Šid.
- Strandmann, H., Evans, R. 2000. *The Revolutions in Europe, 1848–9*. Oxford: Oxford University Press.
- Šumanović, S. 1939. *Katalog izložbe Save Šumanovića na Novom univerzitetu*. Beograd: Novi univerzitet.